

պէս, իսկ նստող Զեւսի առջև հոս կը պակսի
ΕΛΚΕΔΩΝ բառը. կշիւ՝ 15.16 գր., ոչ շատ լաւ
պահուած, շատ ցանցաւ. (Տխտ. ԻԵ, 91) Ատր
արծաթի խառնուրդը նուազագին բաղադրու-
թեամբ է. — Թ. 3՝ գրամ. Թ. 1ի պէս, բայց ար-
բային եւ դշխոյին պատկերաց ետեւը՝ նշանակը
խաբխ. յետասկողման արձանագիրն ու պատկերը
Թ. 1ի պէս, բայց Զեւսի առջև կը պակսի

ΕΛΚΕΔΩΝ բառն, այլ անոր տեղ մնաագիրս Α.
կշիւ՝ 3.85 գր., բաւական. շատ ցանցաւ.
(Տխտ. ԻԵ, 81) — Թ. 4 երեքլուսայ. Թ. 1ի պէս,
բայց արբային եւ դշխոյին պատկերաց ետեւը մե-

նագիրս Α. յետասկողման արձանագիրը Թե-
րակատար. պատկերը՝ Թ. 1ի պէս. կշիւ՝ 1.70, ոչ
շատ լաւ պահուած. շատ ցանցաւ. (Տխտ. ԻԵ, 10.)
Այս կտորը ծափուած է: (Տեւ էջ 195—6.)

Ծանօթ է որ Հայոց եւ Եղիւմայիս անե-
րով շէր լինեալ արշակունի Կորնիւսիան ճիւղերու
թիւը, Սակայն մնացեալ վրայ մեր գիտցածը շատ
թերակատար է: Պարթեւաց գերիշխանութեան
ներքեւ կը ծաղկէին յատկապէս արեւելք կրկին
իշխանութիւնը՝ Ալեքսանդր-Երտան եւ Ինդոսի
վրայ, Հետաքրքրական է ի մասնաւորի Տիւարա-
տանի թագաւորութիւնը, որուն իշխողք իրենց
գրաւմեքուն վրայ կը կրեն անգամ ճիշդ ժամա-
նակին Պարթեւաց արտգոյր «արքայաց-արքայ»,
Հեղինակն այս մասերէն ալ բաւական գեղեցիկ
ժողովածոյք մ'ունի իւր Հուսաքման մէջ. բայց
այլեւայլ պատճառներով չէ համարձակած կամ
ուզած գանձը ալ իւր Յուցական մէջ առնուլ առան-
ձին բաժնով: Մեր ալ նպատակն ըլլալով ներկայ
Զանկին եւ քնիկ պարթեւականաց Էական կէտերը
ծանօթացնել, զոր կատարեցինք ցայս վայր,
յիշեալ աշխարհաց մասին աւելորդ է այստեղ եր-
կարել, որչափ ալ այլեւայլ ստեակիտով կրնար
թերեւս հետաքրքրաշարժ երեւալ: Ասով կը
կրնանք մեր ձեռնարկին առաջին տեղեկատու մասը:

Հ. Յ. Տ.

ՆԱԳՐՈՒԹԱՆԿԱՆ

ԷՋՐԸ ԿԵԼԻԿԱՆ ՊՈՏՄՈՒԹԵՆԷՆԷ

Հետեւեալ կրկին հին ձեռագիր հրո-
վարական¹ արեւանկար նմանագրութիւնները
1870ին Էդուար Գիւլօրիէ, անգամ Մանպլէիէ
Հնագիտական Ախմէրին, ամենայն խնամք հրա-
տարական է ի Պարիզ անոնց ընթերցումներով
հանգերձ եւ պատմական դիտողութեամբ, ուս-

¹ Բարիկիշտակ Հ. Ղ. Աբիւն անոնց բովանդակու-
թիւնը միայն կը յիշատակէ իր Ախմէրին մէջ:

կից ստորագրողն ալ օրինակ մը ձեռք անցու-
ցած ըլլալով՝ օգտաշատ Հանդիսիս մէջ կը
փութայ հրատարակութեան տալ ի դիտութիւն
Յարգոյ ընթերցողաց, յաւելլով միանգամայն
թարգմանաբար յարակից դիտողութիւնները:

Յիշեալ հրովարտական բնագիրները,
որոնց ստորագրութիւնը եւ թուականը կարմիր
մելանով գրուած են, կը գտնուին այսօր Մոս-
պլէիէի թաղապետութեան դեւանը Ա դարանին
մէջ, Տուի 17, թուահամար 12, որ 1662ին
շինուած ցուցակին մէջ երկուքն ալ միեւնոյն
էջին վրայ նշանակուած են. տակայն 1495ին
ցուցակը այս կարգի գրութիւններէն երեք հատ
կը նշանակէ, ուսկից կը հետեւի որ յընթացս
ժամանակաց անոնցմէ մէկը կորսուեր է: Յաւելլ
կորուստ. վասն զի Սոյո արքունի դիւանէն ելած
գրութեանց գրեթէ ամէնքը անհետացած են:
Մինչեւ հիմայ մեր հրատարակածներէն զատ՝
երկու հատ միայն հրապարակ ելած են, որոնց
մէկը կը գտնուի ի ճէնսօվ Սան Ճօրճիո դրա-
մատան դիւանը, այժմ ի Թօրինօ, իսկ միւսը
Աիկիլիոյ Մեսսինա քաղաքը: Այս պարագան
ցայժմ անծանօթ մնացած տոյն տեսակ ձեռա-
գրաց արժէքն եւ եւս կ'աւելցնէ այն ամէն
հնագիտաց առջեւ, որոնք միջին դարու հա-
րաւային Եւրոպիոյ եւ Արեւելքի մէջ տեղի
ունեցած վաճառականութիւնը կը պրպտեն:
Ճէնսօվիոյ առաջին անգամ ըլլալով Սէն
Մարտեն հրատարակած է իր Notices et extraits
des manuscrits գործոյն ժՈՒ հատորին մէջ
էջ 97—122, իսկ Մեսսինայինը՝ բարիշխառակ
Հ. Ղ. Աբիւն 1847 Մարտ 15 Բազմա-
վկայի մէջ:

Ա. Հրովարտակի ընթերցումն է.

Ա. էջ. Ի թագաւորական բարձր հրամանաց դի-
տաքի, պարսն Աւշին Եհաննէնց պոլ[գրքիմ]տա, որ կու
կամնիք որ Մուշուրուղիքի վաճառականը, զոր կան ի
մեր աշխարհք ի Ալլառ ու զոր ի յոյս զի ի հնո գան
ու գանն ի վաճառականութիւն ի մեր աստուածապաշ
աշխարհք ի Ալլառ, նայ զիրենք այս կերպով ասա
խալսել ի Ալլառոյ բոլորականն, որ ի ծախելն եւ ի
քնելն ի հորքից երկուք մէն տուն. եղիւր քեզ համար
ի մեծ թվին 24Կ, ի յաւելարն է

ԱՆՇԻՆ ԹԳ.

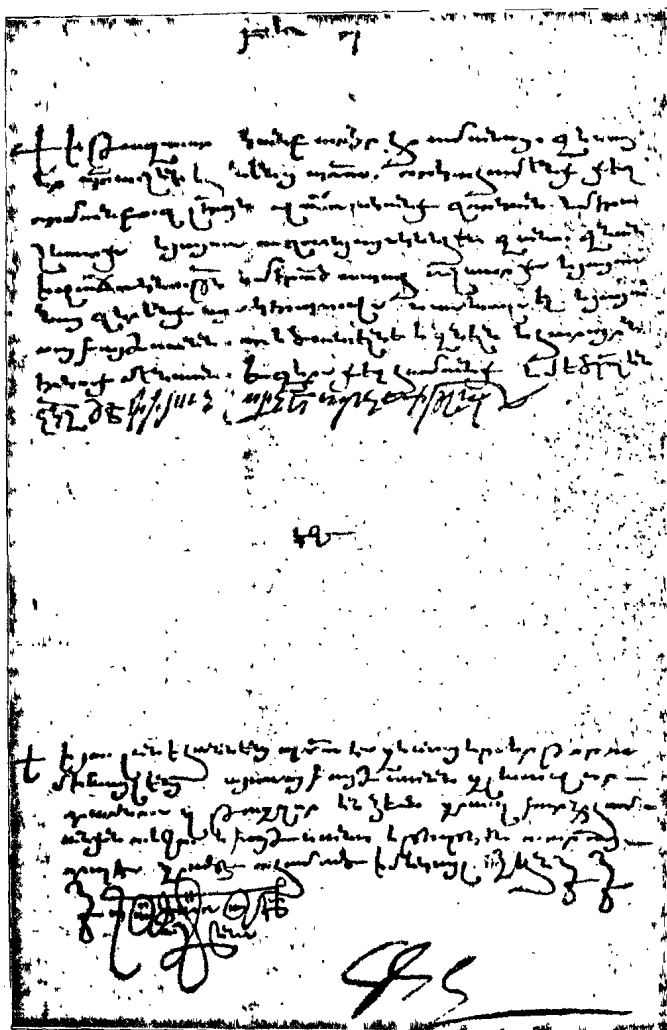
Ա. էջին ետեւը գրուած. Ի Աւշին Եհաննէնց
պոլ[գրքիմ]տա գիտաքի, սիւր Թորոտ Միխայիլեց,
Ալլառոյ բոլորականն դիտար, որ աստուածապաշից
ձեռնգրալ բարձր համարն, ու ի՞նչ ի բոլորականն ի
թագիցն ու արայ որպէս գրած է ու համաժ ի մէկալ
գեհն:

Երկու շաղապատեալ գիրերով ստորա-
գրութիւնը անընթեւնի են:

Խաչակրաց անդամովեան գաղութներուն
ցրուումը՝ որ ԺԳ. դարուն վերջերը տեղի ունե-

ցաւ, Գիրքերական ծովուն վաճառականութեան
մեծ հարուած մը տուած էր, բայց ոչ բոլորովին
Քրտան: Եւրոպիոյ հարաւային ազգերը, Արեւ-

բաղաքները, Ետնց յարաբերութիւնները Կի-
պրոսի եւ Կիլիկիոյ միջեւ հետզհետեւ սեղմուե-
լով գրեթէ բոլորովին խափանեցան այն ձա-

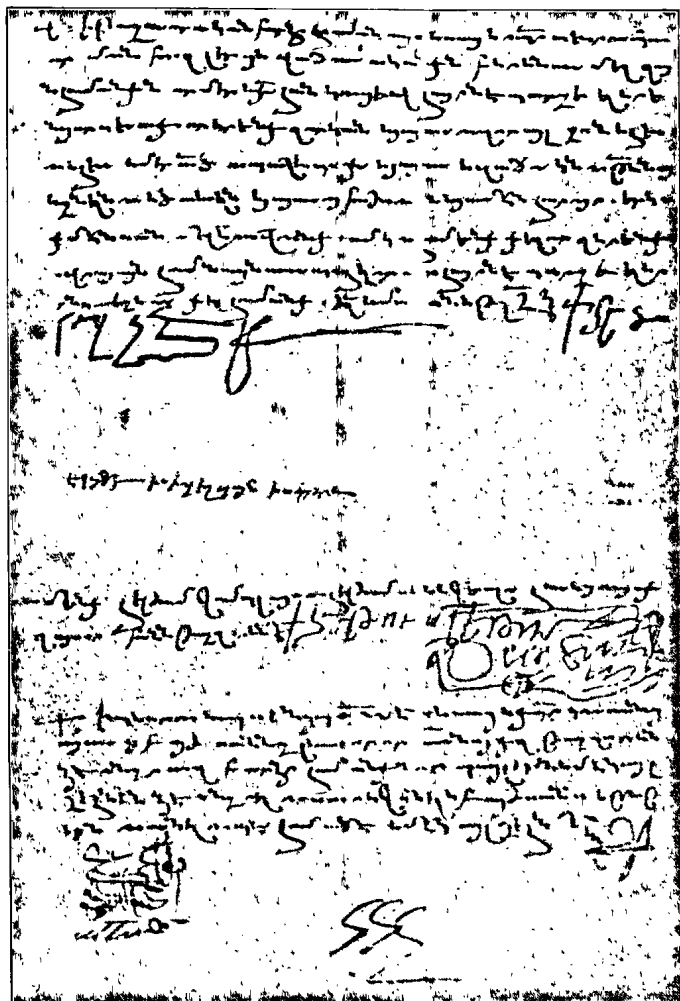
Ա. ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ:

եւքի առեւտուրին ծարաւի, Եգիպտոսի Սուլ-
թանաց Ատրիք տիրապետելն ետքը կնքած դա-
շանց վրայ վստահելով՝ վերսկսան յաճախել
պաղատայիս (Արեւ) եւ անոր մօտ ծովափնեայ

խորդ դեպքերէն, որով Ատրիքը բոլորովին Իս-
լամաց ձեռքն ինկաւ: Հայ վեհապետները, Նա-
խանձանդիր վաճառականութեան, որ Եգիպ-
տացւոց Կանդաղար արշաւանքն խափանուած

էր, հարստութեան այս աղբիւրը ազգային բա-
րօքութեան եւ յօգուտ իրենց գանձին վերա-
կենդանացընելու նպատակաւ՝ առատաձեռնու-
թեամբ զեղեցին մարսային սակերը եւրոպիոյ

ընդին այն ամէն ժողովուրդները որ չենովացւոց
եւ չենեակեցւոց առանձնաշնորհումը չէին
վայելէր, Գնականիւններուն համար հարկերն
2ի կը վերածուի, որով իրենց արեւելեան վա-

Բ. ՀՐՈՂԱՐՑԱՆԻ:

վաճառականութիւնն իրենց երկիրը հրաւիրելու
համար: Այս մտքը արուած է առաջիկայ հրո-
վարտակը, որուն զօրութեամբ ներածման եւ
արտածման հարկերն 4 տուրքը՝ զոր կը վճա-

ճառականութիւնը կը քաջաւերուի իր ընդար-
ձակ ծաւալին մէջ, ինչպէս Մ. Ժերմէն կը յի-
շատակէ (վաճառականութիւն Գնականիւնի 1861
հատ. Բ. գլ. Ե. էջ 1—24): Յիշեալ քաղա-

քին վաճառականութեան ի նկրկին մուտքն ալ կ'ապացուցանէ Պաշտուչի Բեկօրթթթի իր „Frattica della mercatura“ երկին մէջ, յառաջ բերելով Նսիսի եւ Մոնպելիէի կշիռքներուն եւ չափերուն նշանութիւնը նկրկիկայինքնուն չհաւ:

Մարսիլիայի գիւանը ունի արտօնագիր մը 1236ին Նիպրոսի շէնրիկոս Ա. Թագաւորէն արուած Բրօվանսի վաճառականներուն, որուն մէջ կը յիշատակէ Մարսիլիայի եւ Մոնպելիէի վաճառականներին ալ, որով յայտնի կ'երեւայ որ անոնց առեւտուրը Նիպրոսէն սկսելով կը տարածուէր մինչեւ Փոքր Ասիոյ Տարաւային նաւահանգիստները, որ կը պատկանէին Ղօնիայի Սուլթանացի իսկ ուրիշ ձեռագիրներ թուականաւ 1345, 1352, 1361, 1363 եւ 1365 կը հաստատեն որ Մոնպելիէի վաճառականները Նիպրոսի չհաւ գործած յարաբերութեան մէջ էին: 1363ինը կ'ըսէ որ Ֆամակուսթի մէջ ունէին շիւրպատոս մը, որուն առջեւէն կը քալէին ցաւար բարապաններ՝ կրելով միանգամայն Մոնպելիէի հասարակութեան զինանշանները: Ուստի մեր ձեռագրաց առաջինէն կրնանք չեւեռցնել որ Մոնպելիէիցիները միեւնոյն պաշտօնական գիրքը նկրկիկայ մէջ եւս ունէին:

Հայոց Թուականը 763՝ որով Թուականաւ է առաջինկայ հրովարտակը՝ կը սկսի Յունուար 2ին, որ այն Թուականին տարեգլուխն է, եւ կը համապատասխանէ 1314ին. հետեւապէս Յունուար 7 որ Տն կը ստանալի, այն տարուան ճերգորդ օրն է, եւ Օշնի Թագաւորութեան 7երորդ տարին:

Բ. Հրովարտ. Ընթերցումը հետեւեալն է

Ա. էջ. Ի Թագաւորական բարձր հրամանաց գիտապի, պարոն Պետրոս պալատին, որ Մունրուղեքցի վաճառականքն բերին առ մեզ զայն համանք, որ մեր ի Գրիտատո հանկուցելու հայրն է պարգեւել իրենց, որ տեսաք, որ իրենք, զոր կա յԱլյաս ու զոր այլ գան ի հետ ու ի հետ անտուածապակհալիսարքս ի յԱլյաս ի վաճառականութիւն, նոյն ի գնին եւ ի ծախելն ի յԱլյասայ բայժաւուն ի յառնի հայրն երկուք մէն տան մեզ իրավունք, ու կու համանք քեզ որ զերեւն ի վայ այն համանք տաս պահել որ մեր հայրն է պարգեւել իրենց. երբ քեզ համանք, ԺՁԻ Մարտի, ԹՎ. Դ. ի մեծ ԹՎ. 24.

Էջնէն է սիջել զայնի գրերս

Ա. էջին ետեւը գրուած. Մենք Հեթում Էմփ. զայն ու Հեթում Իմիլիայի հակցուցաք զայսոր բանն Թագաւորին + Հեթում + Հեթում

Ի Պետրոս... ունեց պալատին զիտապի, պարոն Ստանց, Ալյասայ բայժանն գիտաւ, որ առնայք Թագաւորին ձեւագրաք բարձր համանք, որ պալատին ի մէկուրդ քեզն ձեւագրել, ու տուր ինքնել ի բայժատան ի Թագաւորին, ու այնել որպէս համան է ի մէկ այլ գեհն:

Լեւոն Ե. 11 տարեկան հասակին մէջ կը յաջորդէ իր հօրը՝ Օշնին, ինամակալ ժողովքի

մը կառավարութեան ներքեւ: Յիշեալ ժողովքը կը կազմէին Օշնի՝ կամս նորիկոսի, Հեթում՝ արքունի տաճարապետ եւ Տէր Նիկիթի, եւ ուրիշ Հեթում մ'եւ՝ դատաւոր արքունի եւ նախկին սպարապետ: Պետութեան գործերն օրէ օր կը վատթարանային: Մէլէք Նաւար Եգիպտոսի Սուլթանին գնգերը եկած էին նախնեաց տարին Թագաւորութեան մայրաքաղաք Սայ շրջակայքը սպառապելու, այս տարի ալ ծովէ ցամաքէ պաշարեցին Ալյասը: Սպարապետ կոստանդ Տէր Լամբրոնի եւ Օշնի ինամակալ յաջորդեցան վանել զանոնք: Սակայն Եգիպտոսից Թոքր Ասիոյ թըրաց հետ միանալով՝ առին սոյն քաղաքը եւ կապուտ կողոզպուտ ընդէն ետքը՝ ամրոցն եւ պատուականներն ալ կործանեցին:

Այս դժեղակ պարագաներուն մէջ ինամակալները 20.000 հոգւոյ բանակ մ'օգնութեան ինգրած էին Պարսկաստանի Ապու Սայիտ Մոնկոնիւր խանէն: Սակայն մինչեւ որ սոյն օգնութիւնը հասաւ, Ալյաս արդէն Եգիպտոսցու ձեռքն ինկած էր, եւ կոստանդ կեսարացի կաթողիկոսը Գահիրէ երթալով՝ 15 տարւան զինագաղար ստացած էր Սուլթանէն:

Ղերայիշեալ արշաւանքներէն ծագած խռովութիւններն եւս աւելի զայրացան այդ տագնահեթներէն, զոր յառաջ բերաւ Օշնի այրուցն Յովհաննայի առնաւնութիւնը ինամակալ Օշնի հետ, որուն չէին ներքը Հայ Եկեղեցւոյ կանոնները իրենց պաշկանութեան համար՝ ըստ Անթոնիէ տը Գործիչների:

Ճիշտ այս տեսուր դէպքերն էին որ նկրկիկայ վաճառականութիւնը խափանեցին, որով Լեւոն Ե. օտար վաճառականները վերագործնելու յուսով՝ ինքն եւս յատուկ հրովարտական մը հաստատեց իր հօրը առ Մոնպելիէցիս ուռած առանձնաշնորհումը: Ասի իր Թագաւորութեան առաջին տարւան գործն է: Եթէ ինամակալ Օշնի ստորագրութիւնը կը պակսի հրովարտական ներքեւ, պատճառն այն է՝ որ արքունի պալատին հետացած՝ եւ կոստանդ սպարապետին հետ Եգիպտոսցու դէմ պատերազմով զբաղած էր:

Երկրորդ ձեռագրոյն Թուականն առանձինն ուշագրութեան արժանի է: — Անորոշ Թուականին մը Դ տարին կցուած է Հայոց մեծ Թուականին հետ 770 (30 Դեկտեմբեր 1320—29 Դեկտեմբեր 1321): Ասի կոստանդուպոլսոյ ժամանակագրութիւնն է, որ նկրկիկայ մէջ կը գործածուէր, եւ Սայ արքունական գիւանն երբեմն պարզապէս Թուական կոչած է զայն՝ ինչ-

պէս հոս, երբեմն ալ «փոքր թուական», ինչպէս 1288ին լեւոն Գ.ին ձեռնովացեալ տուած հրովարտական լատիներէն օրինակին մէջ կը տեսնուի «Parvus millesimus» փոքր թուական եւ կամ ժամանակագրութիւն Հռոմայեցեաց, այսինքն Յունաց: Այսպէս է նաեւ լեւոն Ե.ի Սիրիականաց տուած ուրիշ մէկ հրովարտական մէջ:

Ս. Ս.

Կ Ե Ն Ս Ս Գ Ր Ա Վ Ա Ն

Բ Թ Ի Ծ Կ Գ Ո Կ Ց. Ս Յ Յ Փ Ա Ն Փ Ա Յ Ա Ս Ս Լ Ե Ն Ե Ն Ն

(Հարգանքներով)

Դովա. Ստեփան Սալանեանի անունն անմիջապէս կը ըսուի աճէն կողմ, եւ ազգային շրջանակի մէջ ալ կը սկսի մեծ գովեստներով բերնէ բերան տարածուիլ: Կարեւոր անձնաւորութիւն մը կը նկատուի նա շուտով, եւ ահա կը հրաւիրուի Ազգային վարժարաններու տարեկան Հարցաքննութեանց, ինչ որ մեծ պատիւ մը, մեծ շնորհ մը կը համարուէր դեռ քմահաճ ամբարաններու ագիտափառ ակումբներուն մէջ, որոնց խաւար ու յետադէմ արարքներուն դէմ արդէն սկսած էր պայքարիլ Դովա. Սերվիլէն, գրելով իր «Բարոյական Սկզբունք» ընտիր տետրակը¹, զորավիզ ունենալով իրեն մեծանուն Յակոբ Կրճիկեան, որ ինչպէս գիտնէր, Ազգ. Սահմանագրութիւն մը յորինելու գաղափարին յղացողն եղած է 1854—1856²: Սերվիլէնի, Ռուսինեանի, Պալեանի եւ Օտանիի հետ, եւ այն թուականէն առաջ ալ, 1847ի Հոգեւոր եւ Գերագոյն ժողովներու հաստատութեան կայսերական բարձր արտունութիւնը ձեռք բերած է³:

Ստեփան Սալանեան իւր բոլոր ընդունուած տարին կը հրաւիրուի ներկայ գտնուիլ իւսկիւտարի Ս. Պարապետ Եփեղեցոյ դպրոցին տարեկան Հարցաքննութեանց, մասնաւոր տպուած հրաւիրագրով⁴ որ խաչատուր Պարտիզպանի ձեռագիր ստորագրութիւնը կը կրէր, եւ զոր Դովա. Սալանեան այն տարիէն ի վեր իրբեւ

թանկագին ինչ պահած ըլլալով, 1896ին զայն ինչ տուաւ. հետեւեալն է այն.

Հ Բ Ա Ե Ի

Ա. Արժանապարգ Ստեփան Աջա Սալանեան

Ի հանգէս հարցաքննութեան Ռասնոդաշ գլխորդի արդին Յովհաննու Կարապետի յիւսկիւտար յաւուր շնորհըստ Սեպտեմբեր 8 յերրորդ ժամու:

(1847)

Տպագրուած
Խ. ՊԱՐՅԱՆՅԱՆ

Իւսկիւտարի համբաւաւոր ձեմարանն էր սա, որ քանի մը տարի փակ ծնալէ յետոյ՝ վերաբացուած¹, իւր միամեայ կրթական վիճակին համարը կ'ուզէր տալ Ազգին:

Սիրով կ'ընդունի Սալանեան իրեն եղած հրաւերը, եւ հակառակ իւր քաղաքագաղ վիճակին, կը շտապէ երթալ ձեմարան, որուն փակման համար 1841էն ի վեր խորապէս տիրած, սկսած էր եւ մեծ ուրախութիւն մ'ունենալ անոր վերաբացումին համար, որ 1846 Հոկտեմբեր 1ին տեղի կ'ունենար Մատթէոս Պատրիարքի ջնպքով եւ շնորհիւ ազգային ուսումնականներու:

Ստ. Սալանեան ինչպէս ինքը կը պատմէր, շատ գոհ կը ծնայ ձեմարանի տարեկան հարցաքննութիւններէն, զորս արդիւնք կը համարէր եռանդուն աշխատութեան ծանօթ գիտնական խաչատուր Պարտիզպանի, որ Տէրոյնցի տեղ Տնօրէն կարգուելով, քիչ ատենուան մէջ վարժարանի ուսումնական մակարդակն յոյժ նախանձելի վիճակի մը հասուցած էր:

Սալանեան՝ այն զգալի յառաջագիտութեան հանգէպ, ալ աւելի սիրով կը կապուի ձեմարանին, եւ կը խոստանայ զլսնալ եւ իւր անկցութիւնը, զոր գործախառնար չի կրնար իրագործել, զի հոսկի ապա կը թողու Կ. Պոլսի կայսերական բարձրագոյն հրամանաւ, եւ արդէն ձեմարանն ալ երկար կենքէ չ'ունենար:

1847 Սեպտեմբերէն է որ Դովա. Ստեփան Սալանեան իւր աւարտակից ընկերներով, եւ առաջնորդութեամբ Կ. Պոլսոյ բժշկական վարժարանի դասաւանդներէն Դովա. Սփիցբերի,² կը մեկնի Կ. Պոլսէն դէպ ի Աւստրիոյ մայրաքաղաքը, հոն նոր քննութիւններ անցնելու եւ տեղւոյն բժշկական Համալսարանէն ալ վկայա-

¹ Յարգանք է նախ 1844ին ի Կ. Պոլսի, յետոյ 1846ին եւ դարձեալ 1851ին:

² «Սերվիլէ», Հանգէս կիսամետալ, թիւ 8, 1856 Գեփո. 31, էջ 173—175 եւ «Մասիս», եւ «Ժամանակ», Կ. Պոլսոյ Հոփո. ամսոյ 1865:

³ «Հայաստան», Կ. Պոլսոյ թիւ 15, 5 Հոփո. 1846 եւ «Պատմ. Անտիս Պէրպլոնան», էջ 309:

¹ «Հայաստան», Կ. Պոլսոյ թիւ 15, 5 Հոփո. 1846 եւ «Պատմ. Անտիս Պէրպլոնան», էջ 309:

² «Պատմ. Ս. Փրկչան Սզգ. Հիւանդանոցին», Բ. Քէշեանի էջ 75—78:

³ «Հայաստան», Բ. տարի, թիւ 62, 30 Օգոստոս 1847: